

UN EVENIMENT: PUBLICAREA VERSIUNII ROMÂNEȘTI A
ROMANULUI *BELLE DU SEIGNEUR* DE ALBERT COHEN
REALIZATĂ DE CĂTRE IRINA MAVRODIN. CONTEXTUL
RECEPTĂRII ȘI CRITICA TRADUCERII /
UN ÉVÉNEMENT : LA PUBLICATION DE LA VERSION
ROUMAINE DE *BELLE DU SEIGNEUR* D'ALBERT COHEN
RÉALISÉE PAR IRINA MAVRODIN. CONTEXTES DE LA
RÉCEPTION ET CRITIQUE DE LA TRADUCTION

Gina PUICĂ¹

Rezumat: În 2000, apare la editura EST *Belle du Seigneur/Frumoasa Domnului* de Albert Cohen, în traducerea Irinei Mavrodin. Anterior, Albert Cohen era un scriitor aproape ignorat în cultura română, inclusiv de către cea care l-a tradus, deși fusese publicat în Franța de Gallimard. Această situație reamintește cât de importante sunt actul traducerii și rezultatul acestuia pentru difuzarea internațională a unei opere.

Vom încerca să recreăm pe scurt contextul apariției în limba și pentru cultura română a acestui amplu roman, la realizarea căruia traducătoarea a lucrat timp de 10 ani, ce contabilizează 1200 de pagini dactilografiate, una din traducerile de referință ale Irinei Mavrodin, pe care aceasta o plasa în bibliografia sa de traducătoare la vârf, alături de traducerile pe care le-a efectuat din operele lui Blanchot, Flaubert, Proust, Bachelard și Cioran. Vom proceda apoi la o „lectură critică” a acestei traduceri, exercițiu ce promite să fie interesant, întrucât *Belle du Seigneur* este o operă foarte specială, scrisă în registre foarte diverse, aspect care a pus-o adesea pe traducătoare în situația de a înfrunta „dificultăți insurmontabile” în elaborarea versiunii românești, devenită și din acest motiv o creație unică în istoria traducerilor mavrodiniene.

Cuvinte-cheie: limba franceză, traducere literară, receptare prin traducere, lectură critică a traducerilor, curiozitate literară.

Résumé : En 2000, paraît aux éditions EST en traduction roumaine *Belle du Seigneur* d'Albert Cohen, réalisée par Irina Mavrodin. Auparavant, Albert Cohen était un écrivain quasi complètement inconnu dans la culture roumaine, y compris pour celle qui allait le traduire et bien qu'il eût été publié en France chez Gallimard. Cette situation rappelle combien sont importants l'acte de traduction et son résultat dans la diffusion internationale d'une œuvre.

Nous essaierons de recréer le contexte de la parution en langue roumaine et pour la culture roumaine de *Belle du Seigneur/Frumoasa Domnului*, texte très ample, à la réalisation duquel Irina Mavrodin aura travaillé durant une dizaine d'années et comptabilisant environ 1200 pages dactylographiées, l'une des traductions de référence d'Irina Mavrodin, que celle-ci plaçait au sommet de sa bibliographie de traductrice, à côté de ses traductions des œuvres de Blanchot, Flaubert, Proust, Bachelard et Cioran.

¹ Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, gina.puica@litere.usv.ro

Nous procéderons ensuite à une „lecture critique” de cette traduction, exercice qui promet d’être intéressant, puisque *Belle du Seigneur* est une œuvre unique en son genre, rédigée dans des registres très divers, aspect qui a souvent mis notre traductrice dans la situation d’affronter des „difficultés insurmontables” dans l’élaboration de cette version roumaine, très particulière dans l’histoire des traductions mavrodiennes.

Mots-clés : langue française, traduction littéraire, réception par la traduction, critique de la traduction, curiosité littéraire.

Preliminarii

Tematica „100 de ani de traduceri în limba română” invită la abordări traductologice diacronice. Istoria este însă marcată de date. Or, data este „mai puternică decât timpul însuși” (Hirt, 2010: 42), aprecia filozoful contemporan André Hirt, care adăuga: „Data nu este timp [...], în sensul neutru al termenului, o porțiune de timp, doar timp, un element omogen al timpului și de timp. Nu, data oferă timp, un conținut timpului, care este concomitent timp și altceva decât timp.” (Hirt, 2010: 39) Citatul continuă în aceeași notă, dar îl opresc aici, mulțumindu-mă să amintesc că datele, mai precis marile date, fac de fapt Istoria, sustrăgând-o pe aceasta din urmă curgerii anoste. Despre o dată sau despre niște date este și articolul de față.

În 1995, apare la editura EST – Samuel Tastet Éditeur *Cartea mamei*, traducere românească a volumului *Le livre de ma mère* (care a cunoscut o a doua ediție în 2002) al scriitorului elvețian de limbă franceză Albert Cohen (1895-1981), apariție urmată în anul 2000 de publicarea traducerii imensului roman scris de același autor, *Belle du Seigneur*, sub titlul bilingv (deși e vorba de o ediție pur românească) *Belle du Seigneur/Frumoasa Domnului*. Traducerea ambelor volume poartă semnătura Irinei Mavrodin (1929-2012).

Albert Cohen, un mare autor, perfect necunoscut în România înainte de 1995

Anterior apariției acestor două volume, Albert Cohen era un scriitor aproape complet ignorat în cultura română, inclusiv de către cea care l-a tradus, deși fusese publicat în Franța de editura Gallimard, iar *Belle du Seigneur* primise chiar Marele Premiu al Academiei Franceze într-un an foarte simbolic, 1968. Această situație reamintește cât de importante sunt actul traducerii și rezultatul acesteia pentru difuzarea/receptarea internațională a unei opere.

Înainte de a aborda așadar – pe scurt – contextul și de a face primii pași în critica traducerii în limba română a celui mai important volum al lui Albert Cohen, se cuvine să fac o minimă prezentare a autorului operei originale și a traducătoarei sale în limba română.

Albert Cohen, evreu născut în Grecia, a copilărit la Marsilia și a trăit mare parte din viață la Geneva, unde a activat în organizații internaționale pentru

drepturile omului (Organizația Națiunilor Unite). A fost deci un funcționar, un personaj relativ marginal în lumea literelor, aspect care l-a marcat într-un fel, aparițiile sale literare fiind oarecum haotice, urmate de lungi perioade de tăcere (ce-i drept, este vorba adesea de texte foarte ample care au necesitat o lungă perioadă de gestație). În același timp, Albert Cohen a rezistat cu o forță și cu rezultate extraordinare limbajului de lemn administrativ care l-ar fi putut contamina. Nu doar că limbajul de lemn nu se resimte în textele sale - situate la polul opus prin prospețimea lor – dar este continuu luat peste picior de Albert Cohen, la fel ca și practicile și obiceiurile, uneori criticabile, din instituțiile internaționale care se întrevăd în prozele sale.

Începând cu primul său roman, intitulat, după numele protagonistului, *Solal*, publicat în 1930, Albert Cohen a construit un ciclu romanesc, care ar fi trebuit să se intituleze „La geste des juifs”, sau „Solal et les Solal”, din care face parte și *Belle du Seigneur*. Ritmul foarte imprevizibil în care au apărut romanele sale face secundară însă această plasare în cadrul unui ciclu romanesc, volumele putând fi citite, oricum, foarte bine individual. Însă, în 2018, când s-au împlinit 50 de ani de la apariția romanului *Belle du Seigneur*, a fost în sfârșit publicată într-un singur volum, în colecția „Quarto” a editurii Gallimard, tetralogia *Solal et les Solal*, îngrijită de Philippe Zard, cuprinzând romanele *Solal* (1930), *Mangeclous* (1938), *Belle du Seigneur* (1968) și *Les Valeureux* (1969), fapt care concretizează proiectul inițial al autorului și care va permite de acum înainte o receptare mai unitară a textelor sale.

Irina Mavrodin, o traducătoare româncă reputată și experimentată

Pentru lumea francofonă din România (și într-o oarecare măsură din alte spații), numele Irina Mavrodin, traducătoarea în limba română a lui Albert Cohen, a fost și rămâne un reper. Mentor și creator de școală (de traductologie – cu precădere la Suceava – și de poietică – mai ales la Craiova –, domenii strâns legate în viziunea ei), Irina Mavrodin este în primul rând autoarea unei vaste opere literare proprii, materializată în aproximativ 20 de volume de eseuri, 10 volume de poeme, 40 de opere traduse din franceză în limba română și, mai rar, din limba română în limba franceză, o operă elaborată cu rigoare și perseverență în timp, desfășurată pe trei mari domenii: teorie literară, poezie și traducere de literatură.

Toate aceste trei domenii s-au impulsionat și hrănit constant unul pe altul în biografia Irinei Mavrodin, liantul cel mai solid dintre acestea fiind probabil traducerea a numeroase capodopere scrise în spațiul francez și mai larg francofon, exercițiu care i-a oferit un suflu mereu reînnoit și o continuă deschidere către alte spații, alte viziuni, alte sensibilități.

Marile concepte de teorie literară (poetică și poietică) cu care a lucrat Irina Mavrodin – practico-teoria, concept preluat de la Jean Ricardou, lectura plurală și ambiguitatea, în descendența lui Jakobson și a lui Eco,

intertextualitatea, pe urmele Juliei Kristeva, binomuri precum conotație/denotație, familiaritate/depeizare (stranietate), literalitate/literaritate etc. (Mavrodin, 2006: 5-7 et passim) – și-au găsit verificarea și reconfirmarea în operele marilor creatori traduși în limba română, revenind împróspețite sub penița Irinei Mavrodin și imprimând activității sale o constantă „mişcare biunivocă”, cum îi plăcea scriitoarei și traducătoarei să afirme.

Fără a intra în detalii, mă voi limita să-i menționez aici pe principalii autori traduși de-a lungul anilor din limba franceză în limba română de Irina Mavrodin (ordinea este aleatorie), fără a-l mai menționa aici pe Albert Cohen: Marcel Proust (integrala *À la recherche du temps perdu* – la care traducătoarea a lucrat timp de 20 de ani și care a fost recompensată cu Premiul Uniunii Scriitorilor din România și Premiul „Iulia Hasdeu”), Gustave Flaubert (volumul al III-lea dintr-o ediție critică a textelor lui Flaubert, cuprinzând *Bouvard et Pécuchet. Par les champs et par les grèves. Dictionnaire des idées reçues*, premiat de asemenea de Uniunea Scriitorilor din România), Doamna de Staël, Doamna de Sévigné, Albert Camus, André Gide, Francis Ponge, Henry de Montherlant, Élie Faure, Eugène Delacroix, Jean Cocteau, Aloysius Bertrand, Maurice Blanchot (Premiul Uniunii Scriitorilor din România), Paul Ricœur, Gaston Bachelard, Gérard Genette, Pierre Chaunu, Emil Cioran, André Pieyre de Mandiargue, Patrick Rambaud, Jean-Louis Courier, Camille Laurens. Se va observa, din simpla lectură a acestei liste de nume, diversitatea acestor scriitori pe care Irina Mavrodin i-a transferat exemplar în limba română, valoarea recunoscută a operei acestora (a tradus texte majore din literatura de limbă franceză) și singularitatea creatoare recunoscută a multora dintre aceștia, care au inspirat-o pe traducătoarea, teoreticiană și poeta româncă².

***Belle du Seigneur* / *Frumoasa Domnului*. Contextul receptării românești**

Belle du Seigneur este un roman extrem de vast (1110 pagini în ediția Folio Gallimard), scris în multiple registre și făcând apel la nenumărate tehnici de scriitură și de povestire: de la monologul interior în forme foarte îndrăznețe (chiar mai îndrăznețe decât cele prezente în Noul Roman francez, cum vom vedea) la dialoguri spumoase, trecând prin povestirea de tip mai degrabă tradițional. Este, de asemenea, un roman poetic – în dublul sens al termenului „poetic”: liric și modern (Mavrodin, 1977: passim).

² Pentru completarea acestor informații despre Irina Mavrodin, a se vedea, între altele, revista *Atelier de traduction* (Editura Universității Suceava), în special nr. 2 (2004), cuprinzând un dosar consacrat traducătoarei și scriitoarei Irina Mavrodin; articolul meu, Gina Puică (2005): *Irina Mavrodin și epifania gestului scriptural*, în „Poesis”, Anul XVI, nr. 1-2 (169-170), ianuarie-februarie 2005, p. 20-23; și, desigur, lucrarea Ancăi Brăescu (2015): *La pratico-théorie de la traduction chez Irina Mavrodin*, Editura Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, col. „Studia doctoralia – Francophonie-Traductologie”.

Despre receptarea tardivă în România a lui Albert Cohen a scris succint chiar traducătoarea sa: „Receptarea lui în România [...] reprezintă, prin bizareria ei, un caz paradigmatic, care ne pune în fața unui paradox” (Mavrodin, 2006: 64), paradoxul constând în faptul că este vorba de un autor bine cunoscut și bine vândut și premiat în Franța, tradus și în alte țări, dar complet ignorat, chiar de specialiști, înainte de publicarea sa în România, „țară francofilă și francofonă” (*ibidem*).

Despre traducerea romanului *Belle du Seigneur*, la modul general, traducătoarea nota, după ce lungul proces fusese dus la bun sfârșit:

„Dificultățile de traducere constau în mare măsură în faptul că textul comporta întruna alternări, schimbări de registru, în ceea ce privește scriitura, care era alta o dată cu fiecare capitol, ca lexic, sintaxă, ritm. Te afli când în maniera procesului verbal, *à la* Balzac, când în scriitura „fluxului de conștiință”, *à la* Faulkner. Aceasta din urmă îi propune traducătorului dificultăți insurmontabile, deoarece uneori îl privează, prin discontinuitatea ei, de orice context. Mari fragmente, dacă nu capitole întregi, inventează o scriitură care prin *ritmul* ei (ce te obligă, ca traducător, dar poate și ca obișnuit cititor, să citești textul cu voce tare, cântându-l aproape), îl supune pe traducător la eforturi de virtuozitate pe care poate nu le cere nici un alt text din câte am întâlnit. Este un ritm și o melodie care amintește de psalmi, de Cântarea Cântărilor” (*ibidem*, 64-65).

De menționat că la realizarea traducerii romanului *Belle du Seigneur/Frumoasa Domnului*, Irina Mavrodin a lucrat timp de 10 ani, în paralel cu munca la alte traduceri (printre care cele din Proust și Cioran), textul contabilizând 1200 de pagini dactilografiate (*ibidem*, 64). Această operă traductivă reprezintă și una din traducerile de referință ale Irinei Mavrodin, pe care aceasta o plasa în vârful bibliografiei sale de traducătoare, alături de traducerile pe care le-a efectuat din operele lui Blanchot, Flaubert, Proust, Bachelard și Cioran (*ibidem*).

La scurtă vreme după apariția ediției românești, Mihaela Popescu, o discipolă a Irinei Mavrodin, a redactat pentru revista „România literară” o cronică a traducerilor consacrată acestei cărți, din care voi cita următorul paragraf, explicit dedicat muncii traductive a Irinei Mavrodin:

„Când am citit versiunea în limba română, am avut impresia că romanul a fost scris în românește. Stilul nu și-a pierdut nimic din savoare, din plasticitate și din frumusețe. Surmontând capcanele de tot felul, Irina Mavrodin a reușit un text izomorf, creând o structură ce este diferită și totodată aceeași, redând vocile narrative, multitudinea registrelor de limbă, ritmul și muzicalitatea, jocurile de cuvinte, sintagmele inventate de Cohen, pronunția defectuoasă etc.

Belle du Seigneur în versiune românească este un adevărat eveniment literar³”.

De observat că, spre deosebire de majoritatea traducerilor sale, cele realizate după opera lui Albert Cohen, inclusiv *Belle du Seigneur/Frumoasa Domnului*, nu sunt dotate cu aparat critic: nu conțin nici prefață, nici note. Cel mai probabil, alegerea a fost cea a editorului, care a dorit să evite din motive, în primul rând comerciale, îngreunarea volumelor. E drept însă că nici în alte texte, exterioare volumelor lui Cohen, Irina Mavrodin nu a revenit asupra acestor traduceri, dacă exceptăm câteva paragrafe dintr-un interviu și un text despre receptarea lui Albert Cohen în România. Un motiv în plus pentru noi de a ne apleca asupra acestor traduceri și de a le analiza, inclusiv prin raportare la teoriile traductologice ale Irinei Mavrodin.

Să începem cu titlul ales: *Belle du Seigneur/Frumoasa Domnului*. Este un titlu destul de neobișnuit, pentru că este bilingv. Traducătoarea s-ar fi putut foarte bine mulțumi cu titlul *Frumoasa Domnului*, care poate fi considerat o traducere desăvârșită a lui *Belle du Seigneur*. *Seigneur* – termen polisemic – are un echivalent perfect în cuvântul *Domn* din limba română, în ambele limbi termenul în cauză desemnând după caz o persoană cu autoritate, un suveran sau Dumnezeu.

Irina Mavrodin a preferat însă să rămână într-o ezitare nerezolvată între original și traducerea acestuia. „Alegerea” aceasta, dacă o putem numi așa, implică din partea tălmăcitoarei o înaltă dorință de fidelitate față de original, de surprindere și de prezervare a celor mai fine nuanțe ale termenilor, a stranieții sursei, de oferire directă cititorului a unei idei despre proiectul și programul originare ale lui Albert Cohen, de conectare a operei (traduse) la Opera originală. Și acest lucru e perfect de înțeles. Practico-teoreticiană traducerii care a fost Irina Mavrodin se face astfel vizibilă, o recunoaștem. Știm cum progresiv aceasta a devenit tot mai preocupată de păstrarea în versiunea tradusă a stranieții originalului, știm ce importanță acorda literalității în traducere, cunoaștem de asemenea creditul pe care îl acorda ambiguității, inclusiv ezitării, ca dominantă a acesteia.

Pe de altă parte, practica traductivă a Irinei Mavrodin a fost mereu ghidată de specificitatea fiecărei opere în sine. De aceea, traducerile Irinei Mavrodin, inclusiv *Belle du Seigneur/Frumoasa Domnului*, nu sunt aplicații dogmatice ale vreunei teorii. Acest aspect a fost foarte bine reliefat de Anca Brăescu, care notează în concluzia generală a cărții sale dedicate Irinei Mavrodin (*La pratico-théorie de la traduction chez Irina Mavrodin*) faptul că traducătoarea româncă și-a adaptat soluțiile în funcție de tipul de text, strategiile sale variind de la traducerea literală la traducerea creativă (Brăescu, 2015: 280).

³ Popescu, Mihaela, *Cronica traducerilor: Belle du Seigneur – Frumoasa Domnului* [online], „România literară”, nr. 29, 2001, accesat la 15 septembrie 2018: http://www.romlit.ro/index.pl/belle_du_seigneur_-_frumoasa_domnului.

De altfel, nu s-ar fi putut altcum justifica ideea de practico-teorie, de poietică și poetică a traducerii, de mișcare biunivocă de la traducere la teorie și vice-versa în jurul cărora s-au jucat întreaga reflecție și tot travaliul traductiv ale Irinei Mavrodin.

Un exercițiu de critică a traducerii

Ca exemple pentru ilustrarea felului în care Irina Mavrodin a tradus acest text extrem de provocator care este *Belle du Seigneur*, am selectat trei fragmente, diferite ca tonalitate, dintre multe altele care ar fi putut fi extrase pentru a arăta dificultățile pe care le-a presupus travaliul de transpunere în limba română a acestui complex și vast roman și rezultatele la care s-a ajuns în versiunea țintă. Pentru o bună reliefare a specificităților acestui text – în special a ritmului său –, fragmentele alese sunt relativ lungi.

Primul fragment asupra căruia mă voi opri este incipitul romanului. Acest extras, ca și întregul prim capitol, este interesant pentru noi în primul rând din punct de vedere al „ritmului”, al „melodiei” – am reluat termenii pe care i-a menționat traducătoarea într-un text citat mai sus –, adevărate pietre de încercare pe care le-a avut de depășit Irina Mavrodin în procesul traductiv, fără a lua în calcul terminologia precisă relativă la micul bestiar prezent în finalul acestui prim fragment, redată cu fidelitate în limba română.

„Descendu de cheval, il allait le long des noisetiers et des églantiers, suivi des deux chevaux que le valet d'écurie tenait par les rênes, allait dans les craquements du silence, torse nu sous le soleil de midi, allait et souriait, étrange et princier, sûr d'une victoire. À deux reprises, hier et avant-hier, il avait été lâche et il n'avait pas osé. Aujourd'hui, en ce premier jour de mai, il oserait et elle l'aimerait.

Dans la forêt aux éclats dispersés de soleil, immobile forêt d'antique effroi, il allait le long des enchevêtrements, beau et non moins noble que son ancêtre Aaron, frère de Moïse, allait, soudain riant et le plus fou des fils de l'homme, riant d'insigne jeunesse et amour, soudain arrachant une fleur et la mordant, soudain dansant, haut seigneur aux longues bottes; dansant et riant au soleil aveuglant entre les branches, avec grâce dansant, suivi des deux raisonnables bêtes, d'amour et de victoire dansant tandis que ses sujets et créatures de la forêt s'affairaient irresponsablement, mignons lézards vivant leur vie sous les ombrelles feuilletées des grands champignons, mouches dorées traçant des figures géométriques, araignées surgies des touffes de bruyère rose et surveillant des charançons aux trompes préhistoriques, fourmis se tâtant réciproquement et échangeant des signes de passe puis retournant à leurs solitaires activités, pics ambulants auscultant, crapauds esseulés clamant leur nostalgie, timides grillons tintant, criantes chouettes étrangement réveillées.” (Cohen, 2015: 13-14)

Să urmărim acum traducerea românească a acestui început de roman:

„După ce descălecuse, mergea de-a lungul tufişurilor de aluni și de măcieși, urmat de cei doi cai pe care valetul îi ținea de hățuri, înainta prin trosniturile tăcerii, gol până la brâu sub soarele amiezii, înainta și surâdea, straniu și princiar, sigur de victorie. În două rânduri, ieri și alaltăieri, fusese laș și nu îndrăznise. Astăzi, în această primă zi de mai, va îndrăzni și ea îl va iubi.

Prin pădurea stropită cu pete de soare, încremenită pădure de spaime străvechi, înainta de-a lungul hățişurilor, frumos și nu mai puțin nobil decât strămoșul său Aaron, fratele lui Moise, înainta, râzând dintr-o dată, el, cel mai nebun dintre fiii omului, râzând de atâta tinerețe și iubire, smulgând dintr-o dată o floare și mușcând-o, dansând dintr-o dată, preanobil senior cu cizme înalte, dansând și râzând sub soarele orbitor dintre ramuri, cu grație dansând, urmat de cele două înțelepte animale, pentru dragoste și pentru victorie dansând, în timp ce supușii săi, vietățile pădurii se zbuciumau nesăbuit, mici șopârle trăindu-și viața sub umbrelele suprapuse ale uriașelor ciuperci, muște aurii desenând figuri geometrice, păianjeni iviți din tufe de măcăciuni roz și supraveghind gărgărițe cu trompe preistorice, furnici pipăindu-se între ele și schimbând semne numai de ele știute, apoi întorcându-se la singuraticile lor treburi, mișcându-se de colo-colo și ascultând atent, broscoi solitari strigându-și nostalgia, greieri timizi cântându-și melodia subțiratică, bufnițe straniu trezite și țipând” (Cohen, Mavrodin, 2000: 11-12).

Citind sau mai degrabă ascultând fragmentul tradus, simțim că strădania Irinei Mavrodin de redare în limba română a ritmului originalului a dat roade, chiar dacă melodia din limba română este mai puțin perceptibilă decât în limba franceză. Textul are însă forță, conferind acestui început de carte o formă de măreție promițătoare de surprize. Beneficiind și de avantajele apropierei dintre limbile franceză și română, traducătoarea a manifestat o fidelitate deosebită față de original la nivelul sintaxei și al topicii, nu doar al lexicului.

Muzicalitatea stranie a originalului a fost păstrată în fragmentul de mai sus prin reluarea repetițiilor în limba română: verbul la imperfect „allait”, tradus de Irina Mavrodin în prima ocurență prin „mergea”, este apoi redat sistematic (în următoarele patru ocurențe) prin „înainta”, o alegere foarte potrivită, termenul „a înainta” sugerând în plus, și în acord cu referințele din al doilea paragraf al romanului (Aaron, Moise), o anumită temporalitate specifică iudaismului: deschidere mesianică oferită de clipă, consecință a trecutului și așteptare a viitorului.

Muzicalitatea nobilă din fragmentul citat reiese și din inversiunile operate atât de Albert Cohen, cât și de Irina Mavrodin. Astfel, „avec grâce dansant” (în loc de mult mai prozaicul „dansant avec grâce”) este restituit de traducătoare prin „cu grație dansând” (și nu prin „dansând cu grație”); „d’amour et de victoire dansant” este redat prin „pentru dragoste și pentru victorie dansând”.

În acest din urmă exemplu, vedem de asemenea repetiția gerunziului „dansant”/„dansând” și alegerea oportună în limba română a prepoziției „pentru” în loc de „din” sau „de”.

Un ultim lucru aș dori să mai semnaliez din traducerea acestui fragment. Sintagma „haut seigneur aux longues bottes” este tradusă de Irina Mavrodin prin „preanobil senior cu cizme înalte”, tălmăcitoarea româncă preferând termenului „domn” pe cel de „senior”. Să nu uităm că deși „Seigneur” din titlul original al romanului (*Belle du Seigneur*) este tradus prin „Domnului” (*Frumoasa Domnului*), o urmă de insatisfacție o bântuiea pe traducătoarea din moment ce a simțit nevoia să atașeze versiunii românești a titlului și titlul original (*Belle du Seigneur/Frumoasa Domnului*). Această rezervă față de Domn ține de vechea convingere a traducătoarei că realitățile spațiului cultural-sursă nu trebuie adaptate spațiului cultural-țintă, că traducerea nu trebuie să autohtonizeze acele realități, găsimu-le echivalente mai mult sau mai puțin exacte. „Domn” este un termen care, cu certitudine, în viziunea Irinei Mavrodin, rezona cu „domnitor” și alte referințe prea românești, de aceea în acest fragment l-a evitat.

În continuare, voi rupe câteva rânduri din capitolul XVIII, care începe în ediția originală consultată de mine la p. 201 și se încheie la p. 217, cu un punct final, singura marcă de punctuație din întregul capitol, ce prezintă un monolog interior al protagonistei, Ariane. Selectez primele rânduri, urmate de echivalentul lor redat de către Irina Mavrodin:

„Non je ne descendrai pas non je ne veux pas voir le type tant pis si scandale oh je suis bien dans mon bain il est trop chaud j'adore ça tralala dommage j'arrive pas à siffler vraiment bien comme un garçon oh je suis bien avec moi les tenant à deux mains je les aime j'en soupèse l'abondance j'en éprouve la fermeté ils me plaisent follement au fond je m'aime d'amour Éliane et moi a neuf dix ans on partait pour l'école l'hiver on se tenait par la main dans la bise glacée la chanson que j'avais inventée on la chantait lugubrement on chantait voici qu'il gèle à pierre fendre sur les chemins et nous pauvres devons descendre de bon matin voilà c'était tout et puis on recommençait voici qu'il gèle à pierre fendre oh une belle femme nue qui serait en même temps un homme pas bien ça ou plutôt oui je oui je descendrai je ferai scandale à table je l'insulterai je dirai ce qu'il a fait je lui lancerai une carafe à la tête oui qui serait en même temps un homme j'aimerais fumer un cigare une fois pour voir attention c'est un vilain mot je veux pas le dire j'ai envie de le dire non je le dirai pas ne le dirai pas tralala j'aimerais un bonbon au chocolat quand j'en mange un je le regarde avant de le mettre dans la bouche le mettre dans la bouche le tourne de tous les côtés et puis je le mange un peu [...]” (Cohen, 2015: 201)

Și același fragment în versiunea Irinei Mavrodin:

„Nu, nu voi coborî nu nu vreau să-l văd pe tip, puțin îmi pasă dacă iese scandal, mă simt atât de bine în cadă e prea caldă apa tare îmi place tralala păcat nu izbutesc să fluier cu adevărat ca un băiat, mă simt bine cu mine însămi ținându-i în amândouă mâinile îi mângâi și-i iubesc îi cântăresc și-i simt tari îmi plac la nebunie de fapt mă iubesc pe mine cu adevărat Éliane și cu mine la nouă sau la zece ani plecam la școală iarna ne țineam de mână și vântul înghețat sufla cântam lugubru cântecul pe care eu îl inventasem cântam iată că-i un ger de îngheață pietrele iar noi sărmanele trebuie să ieșim din casă dis-de-dimineată asta era totul și apoi o luam de la început iată că-i un ger de îngheață pietrele oh o frumoasă femeie goală care ar fi totodată un bărbat nu-i bine asta sau poate că-i bine da e bine voi coborî voi face scandal la masă îl voi insulta voi spune ce-a făcut îi voi arunca o carafă în cap da care ar fi totodată un bărbat mi-ar plăcea să fumez o țigară de foi o dată ca să văd cum e atenție e un cuvânt urât nu vreau să-l spun am poftă să-l spun nu nu-l voi spune nu-l voi spune tralala mi-ar plăcea o bomboană de ciocolată când mănânc una mă uit la ea înainte de a o băga în gură o învârtesc pe toate părțile și apoi mănânc o bucațică din ea [...]” (Cohen, Mavrodin, 2000: 231)

Presupun că dintr-o eroare – care se dorea a fi corectură – făcută la editură, în traducerea românească apar la începutul acestui fragment trei virgule, absente în original și care normalizează/standardizează discursul, restul paginilor capitolului fiind însă scrise fără nici un alt semn de punctuație, exceptând punctul final, prezent și în original. Fluxul de conștiință, ideile, abandonate și reluate, încâlcate, din mintea Arianei sunt redată cu aceeași forță în limba română și în limba franceză. Discursul romanesc – cel puțin la fel de revoluționar aici ca în cazul celor mai inovatori dintre noii romancieri francezi cu care a fost contemporan Albert Cohen – este astfel fidel transpus.

Fragmentul trimite discret către detalii despre care cititorul are cunoștință din paginile anterioare ale cărții. Alte aspecte evocate (inclusiv elementele de reverie) se referă la prezentul strict al protagonistei. Fragmentul este plasat în carte după prima întâlnire față în față a protagonistei cu Solal (de care, fără a-și da seama, aceasta este deja subjucată, deși actul de seducție nu a avut încă loc) și trece de la imaginarea unei viitoare întâlniri cu acesta la trăirea voluptuoasă a clipei prezente (Ariane în cadă, bucurându-se de apa caldă și de imaginea satisfăcătoare a propriului trup, în timp ce este traversată de amintiri legate de o puternică prietenie din tinerețe cu nuanțe homosexuale).

Singura soluție pentru corecta transpunere în limba țintă este aici fidelitatea față de original, traducerea „literală și în toate sensurile”, după formula rimbaldiană adaptată traducerii de Irina Mavrodin și atât de agreată de

aceasta de-a lungul întregii cariere. Această fidelitate prin asumarea curajoasă a literalității este asigurată aici prin redarea cât mai exactă în limba română a fiecărei unități de sens și recrearea în ansamblu a unui text revoluționar din punct de vedere al formei și autentic din punct de vedere al trăirii personajului.

Mai puțin reușite (îndrăznețe, creative), la un exercițiu riguros comparativ cu originalul, par fragmentele care redau monologul interior al menajerei Mariette Garcin, în care Irina Mavrodin se revelă fidelă mai degrabă în spirit decât în literă față de original. Redau în continuare un fragment, urmat de traducerea sa:

„[...] mais maintenant pauvre Mariette Garcin tu es bonne pour les balayures, n'empêche que de l'ouvrage j'en ai battu, fallait voir cette cuisine la façon qu'elle avait quand je suis arrivée avant-hier, l'évier tout noir que ça a été toute une polémique pour le ravoir propre, les coins pas faits, les serpillères collantes morveuses de jamais être rincées, et puis l'odeur que vous auriez dit je sais pas quoi, et puis tout changé de place, déménagé de Saribe en Chila, tout ça forcément la faute à la remplaceuse la Putallaz que je vous dirai tout à l'heure, une vraie gabegie cette cuisine, quand je suis rentrée avant-hier de retour donc de Paris ma sœur ayant dégonflé j'ai eu les sangs en culbute de la voir en décadence cette cuisine, moi que je la tenais fière et ordrée, une vraie bijouterie, il a fallu mon courage et ma grande décision, nettoyant les vitres tout de partout, à la peau de chameau, enfin tout, remettant tout en propreté, m'arrêtant pas une minute pour souffler vu la force du désordre qui y avait, forcément parce que quand la petite Martha a quitté c'est la Putallaz qui l'a remplacée, une s'en foutant qui fait des ménages le matin, je la connais, toujours la cigarette [...]” (Cohen, 2015: 548).

„[...] dar acum biată Mariette Garcin ești bună doar să mături, nu-nimic, am făcut treabă bună, trebuia să vedeți cum arăta bucătăria când am fost alaltăieri, chiuveta era neagră și am muncit nu glumă ca s-o scot la lumină, era praf mult prin toate colțurile, cârpele de șters pe jos se împutiseră că nu le mai spălase nimeni, și duhnea de-ți muta nasul din loc, și toate erau schimbate de la locul lor, nu te mai descurcai cu nici un chip, de vină e aia care m-a înlocuit îngălata de Putallaz o să vă spun pe dată bucătăria era ca o cocină de porci, când m-am întors alaltăieri de la Paris, după ce soră-mea se dezumflase am crezut că fac un atac când am văzut bucătăria, pe care o țineam curată ca un pahar și în cea mai mare ordine, un adevărat giuvaer, a trebuit să-mi iau inima în dinți și să mă hotărâsc să șterg toate geamurile cu piele de căprioară, să curăț totul, să nu stau nici o clipită să-mi trag răsuflarea așa dezordine era, că atunci când Martha a plecat a înlocuit-o împutita de Putallaz, una care face treaba de mântuială, o știu eu, mereu cu țigara în gură [...]” (Cohen, Mavrodin, 2000: 642).

Tonalitatea registrului familiar, cu note argotice, este net mai puternică în original decât în traducerea românească. Unități foarte savuroase pentru cititor precum „n’empêche que de l’ouvrage j’en ai battu”, „l’évier tout noir que ça a été toute une polémique pour le ravoir propre” „déménagé de Saribe en Chila” sunt reproduse relativ plat prin „nu-i nimic, am făcut treabă bună”, „chiuveta era neagră și am muncit nu glumă ca s-o scot la lumină” și „nu te mai descurcai cu nici un chip”. E drept, însă, că traducătoarea compensează aceste mici neajunsuri prin utilizarea în același fragment a unor termeni sau sintagme din registrul popular și familiar („se împuțiseră”, „împuțita de Putallaz”, „îngălata de Putallaz”, „duhnea de-ți muta nasul din loc”, „soră-mea se dezumflase” ș. a.).

Această estompere a registrului familiar din traducerea românească corespunde însă pe deplin viziunii Irinei Mavrodin, care și-a manifestat în mai multe rânduri rezerva față de excesele de limbaj colorat (arhaisme, regionalisme, termeni de argou) în traduceri. Traducătoarea vedea în alunecarea (creativă) pe panta acestor registre de limbă apariția unui pericol de neevitat: limbajul autohtonizant, în cazul de față românizant, plin de conotații, pliat pe realități de nuanță, de nișă, ale spațiului-țintă și implicit îndepărtat de spiritul și de cultura care au stat la baza textului de origine. Totuși, o urmă de regret în fața acestei autocenzuri a Irinei Mavrodin, a acestei temeri în fața propriei subiectivități de traducătoare-creatoare⁴ ne va fi însă acum și aici permisă...

În loc de concluzii, câteva observații finale

Belle du Seigneur/Frumoasa Domnului a prilejuit întâlnirea dintre un mare scriitor și o mare traducătoare, de fapt dintre doi mari creatori. Natura textului original, compus dintr-o diversitate impresionantă de discursuri, în care travaliul scriitoricesc asupra microunităților de sens este foarte atent, nu i-a permis nicidecum traducătoarei să se instaleze în confortul rutinei, să se bazeze pe automatisme, tentație care, dată fiind lungimea textului, ar fi putut să o atingă.

La un moment dat, unul din personajele romanului *Belle du Seigneur*, Adrien Deume, soțul Arianei, pe care cititorul îl vede în câteva rânduri cochetând cu scrisul, apare preocupat de traducere. Citez un scurt fragment relativ la acest episod în traducerea Irinei Mavrodin.

„Asta-i! Nu trebuie să țin seama de "vera"! Trebuie să știu să fiu infidel! "Adevărată", pus lângă "zeiță", este inutil, o zeiță fiind întotdeauna adevărată, din punct de vedere păgân, bineînțeles. Virgiliu nu introdusese acest „vera”

⁴ Despre asumarea subiectivității în traducere, a se vedea, între altele, Jean-René Ladmiral, (2004): *Lever de rideau théorique: quelques esquisses conceptuelles*, în „Palimpsestes”, nr. 16, „De la lettre à l’esprit: traduction ou adaptation?”, Presses de la Sorbonne Nouvelle, pp. 15-30, în special pp. 22, 28-29.

decât pentru că așa o cerea prozodia. "Vera" nu era decât un cuvânt de umplutură, inutil în franceză, ba chiar dăunător." (Cohen, Mavrodin, 2000: 738)

Cred că putem vedea în acest fragment expresia unei forme de optimism traductologic, prin depășirea a ceea ce Jean-René Ladmiral numea „fetișismul semnificantului” (Ladmiral, 2004: 29), și metafora unei viziuni echilibrate, de mijloc, asupra traducerii, în care primează o fidelitate față de original indisociabilă de deplina asumare de către traducător a propriilor sale opțiuni, fie și în pierdere față de textul-sursă. Această formă de fidelitate matură este și cea de care a dat dovadă Irina Mavrodin de-a lungul procesului de transpunere în limba română a densului roman al lui Albert Cohen, în care viziunea sa traductologică teoretic literalistă a fost continuu supusă probei de acomodare la exigențele și la limitele operei traduse „pe cale de a se face”.

Bibliografie:

Opera lui Albert Cohen, analizată sau menționată în acest articol

- Cohen, Albert ([1954], 1995): *Le livre de ma mère*, Paris, Gallimard, col. „Folio”, 208 p.
Cohen, Albert ([1995], 2002): *Cartea mamei*, traducere de Irina Mavrodin, București, EST-Samuel Tastet Éditeur, 138 p.
Cohen, Albert ([1968], 2015): *Belle du Seigneur*, Paris, Gallimard, col. „Folio”, 1110 p.
Cohen, Albert (2000): *Belle du Seigneur/Frumoasa Domnului*, traducere de Irina Mavrodin, București, EST-Samuel Tastet Éditeur, 1312 p.
Cohen, Albert (2018): *Solal et les Solal*, édition de Philippe Zard, Paris, Gallimard, col. „Quarto”, 1664 p.

Bibliografie de specialitate:

- Bărescu, Anca (2015): *La pratico-théorie de la traduction chez Irina Mavrodin*, Editura Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, col. „Studia doctoralia – Francophonie-Traductologie”, 339 p.
Ladmiral, Jean-René (2004): *Lever de rideau théorique: quelques esquisses conceptuelles*, „Palimpsestes”, nr. 16, „De la lettre à l’esprit: traduction ou adaptation?”, Presses de la Sorbonne Nouvelle, pp. 15-30.
Mavrodin, Irina (1977): *Romanul poetic*, București, Editura Univers, col. „Eseuri”, 224 p.
Mavrodin, Irina (2004): *Convorbiri cu Al. Deșliu*, Focșani, Editura Pallas, 224 p.
Mavrodin, Irina (2005): *Poemul e o metaforă totală și un „strigăt”* (interviu realizat de Gina Puică), în „Poesis”, Anul XVI, nr. 1-2 (169-170), ianuarie-februarie 2005, p. 19.
Mavrodin, Irina (2006): *Despre traducere: literal și în toate sensurile*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, col. „Hermes”, 179 p.
Popescu, Mihaela (2001): *Cronica traducerilor: Belle du Seigneur - Frumoasa Domnului*, [on-line], în „România literară”, nr. 29. Accesat în 15 septembrie 2018, disponibil la adresa: http://www.romlit.ro/index.pl/belle_du_seigneur__frumoasa_domnului
Puică, Gina (2005): *Irina Mavrodin și epifania gestului scriptural*, în „Poesis”, Anul XVI, nr. 1-2 (169-170), ianuarie-februarie 2005, p. 20-23.

*** (2004): *Dossier: En l'honneur d'Irina Mavrodin*, în „Atelier de traduction”, nr. 2, Editura Universității Suceava, pp. 43-66.